

Kluge Bence

III. évfolyam

2005. július

Növényzet és társadalom

Az alábbi tanulmányban azt a gondolatot szeretném körbe járni, hogy milyen hatással volt (és van) a társadalomra a növényzet ill. milyen politikai és ideológia vonatkozásai vannak a növényzetnek a társadalomra nézve a történelem során. Ezen folyamatok szintén befolyásolják annak a terének a jellegét, melyet társadalom önmaga számára létrehoz. A települések, városok képének változása összekapcsolódik a társadalom és növényzet kapcsolatának történetével. Fleischer Tamás Andrassy út című előadása kapcsán már szó esett a kertek alakulásának történetéről. Ahogy a kertek, úgy a városok is változtak a történelem során, folyamatosan egymásra hatva. Ennek megfelelően, két alapvető várostervezési típust különböztetünk meg egymástól. Egyfelől a természetbe simuló várost, másfelől a természetet formáló várostervezést¹. A városokon belül ez a kertekre, parkokra és közterekre is hasonlóképpen igaz.

Az ember letelepedésének egyik alapfeltétele a föld megművelésének képessége volt. Ezt az emberi tevékenységet már Kr. e. 6000-tól soron lehet követni elsősorban Észak-Afrikában, és Dél-kelet Európában jelenik meg a földművelés és vele az első termelő közösségek. Európán kívül Kínában is már megjelenik a köles- szójabab- és rizstermesztés ill. Közép-Amerikában is természetesen már kukoricát, különböző bab fajtákat, burgonyát és tököt². Európában az első haszon-növények az

és a búza. Pontos megnevezé-
egyszemű búza, alakor (*tritium monococcum*) és a tönk
búza (*tritium dicoccum*)³.
Ezek voltak az első termesztett
búza fajták Európában. Valamint
borsót, csicseriborsót és lencsét is ter-
mesztettek már. Európa délke-
leti részén jelent meg a mező-
gazdálkodás azon belül is Dél-
kelet-Anatóliában, Szíria és
Irak területén. A térképen piros
vonallal határolt területen jöhetett
csak létre mezőgazdálkodás, mivel itt volt megfelelő mennyiségű csapadék. Ezt a területet a
történészek termékeny félholdnak nevezik⁴. A növénytermesztés nagy változásokat hozott az
emberiségnek új életformákat generált és interakcióra serkentette az embereket. A nomád élet-
formát feladva a letelepedés, helyben maradás lett jellemző. A gazdálkodás idő kööttsége és a
megélhetés-életben maradás biztosítása, majd ennek a termények cseréje új társadalmi formák
létrejöttét generálta. Város és városállamok létrejöttét idézte elő, egy fajta tovább lépést jelen-
tett a törzsi társadalmak világából. Ez tekinthető a növényzet első társadalom alakító aspektu-
sának a történelem során.

árpa
sük:

Miután a mezőgazdálkodás közelebb hozta az embereket egymáshoz egy újabb elem fedezhető fel a növényzet és társadalom kapcsolatában. A fejlődéssel kialakul egy új mezőgazdálkodási forma, a kertészet. A kertforma ókori Egyiptom területén volt először fellelhető Kr. e kb. 2800-ben⁵. A lexikon definíciója szerint a kert: haszon- v. dísnövények tenyésztésére szolgáló, rendszeren bekerített terület. Vannak haszonkertek: gyümölcsösök, konyhakertek,

faiskolák és kereskedelmi K.-ek; díszkertek: házi, virágos és rózsakertek és parkok; tudományos kertek: fűvészteti, fatenyésztési, gyümölcsészeti, szőlészeti és iskolakertek⁶. Hozzá kell tenni, hogy a kert egy olyan (általában szabadban található) terület, amely intenzív megművelés során a termőföldnél (extenzív) magasabb minőségű termést ad.

A földművelés után a kertépítés és tervezés befolyásolta leginkább az ember és növény kapcsolatát. A kert mindig is egy olyan objektum volt, amelynek nem az életfenntartó funkciója volt elsődleges célja. Nem olyat termeltek a kertekben, ami a megélhetést biztosította volna. Bizonyos értelemben luxus növényeknek adott helyet, amelyek vagy csak a nagyobb munka árán hoztak termést, maradtak meg (díszkert, botanikus kert) vagy az extenzív gaz-

dálkodáshoz képes több termést voltak képesek megtermelni egy növényvel. A kert már az ókori Egyiptomban is egy dísz funkcióval rendelkezett. Ezt számos lelet alátámasztja. Az első bizonyítékokat erre barlang sírokban található festményeken lehet látni. Tutmozisz fáraó templomának falait is azok a növények díszítik, amelyeket Palesztinából és Szíriából hozatott⁷. A kert, mint presztízs objektum, már akkor is a gazdagság kifejezésének egy formájának számított. A kertben szórakoztak, pihentek vagy fűszer- és gyógynövényeket termesztettek vagy vallási ceremóniáknak adott helyet. A kert olyan többletmunkát követel tulajdonosától, amely alapján könnyen meglehet állapítani annak gazdagságát. Ezt az is bizonyítja, hogy az egyiptomiak voltak az elsők, akik botanikus kertet hoztak létre.. Az egyiptomi kerteknek fontos szerep jutott a vallásban. Különböző rituálék kötődtek a kerthez. Az elhunyt fáraók emlékére ültetett díszkerteket is ezt a funkciót bizonyítják. Az egyiptomiak rituális kertjeiket geometriai alakzatok dominálják és tudatosan kidolgozott csatornarendszer, melyhez általában egy nagyobb öntöző medence is tartozott. Ezekben a medencékben végezték szertartásaikat. A kertek társasági tereknek is tekinthetők mivel a szórakozás és kikapcsolódás helyét is biztosították. Érdekes az a szempont is, hogy a rituális kertekben már megjelennek olyan növények, amelyek istenek tiszteletét szolgálják, tehát bizonyos értelemben politikai töltetet kapnak ebben a közegben. Köszönhető ez annak, hogy az emberi fejlődés, lakossági életmód, településbe rendeződött életmód során az ember által betelepített növények természetellenes környezetbe kerülnek, és ennek a környezetnek a viszonylatában teljesítik szolgálatukat. Ellentétben a haszonnövényekkel ezek a növények semmilyen szinten nem járulnak hozzá az emberi túléléshez. Egy új funkciót tulajdonítanak nekik, mely túlmutat materiális mivoltukon, spirituális ideológiai vagy presztízs objektumává válnak. A kert presztízsértékét az ókori világban az is mutatja, hogy a világ 7 csodái közé sorolták a Szerámiszi függő kertet. Ez egy, legenda formájában fennmaradt kert, amelyet semmilyen anyagi forrást nem kímélve hoztak létre, hogy a pompát és gazdagságot mindenki számára láthatóvá tegye⁸.

Az imént felvázolt kertekből alakultak ki az idő során a parkok. A parkok annyiban különböztek a kertektől, hogy ezek már inkább köztereknek, gyülekezési helynek tekinthető. Hozzá jön az is, hogy a park egy nagyobb területet ölel fel ill. már csak inkább a gazdagabb társadalmi rétegekben megengedhető birtoklása. A parkok, mint közterek, kialakulásához hozzájártozik az athéni agorák fásítása Kr. e. kb. V században. Ezek kimondottan városi parkok, a váro-

si népszerűség szolgálatában. A városban, mint mesterséges helyen újra felidézni igyekeznek a természetet bizonyos funkciónak alárendelve.

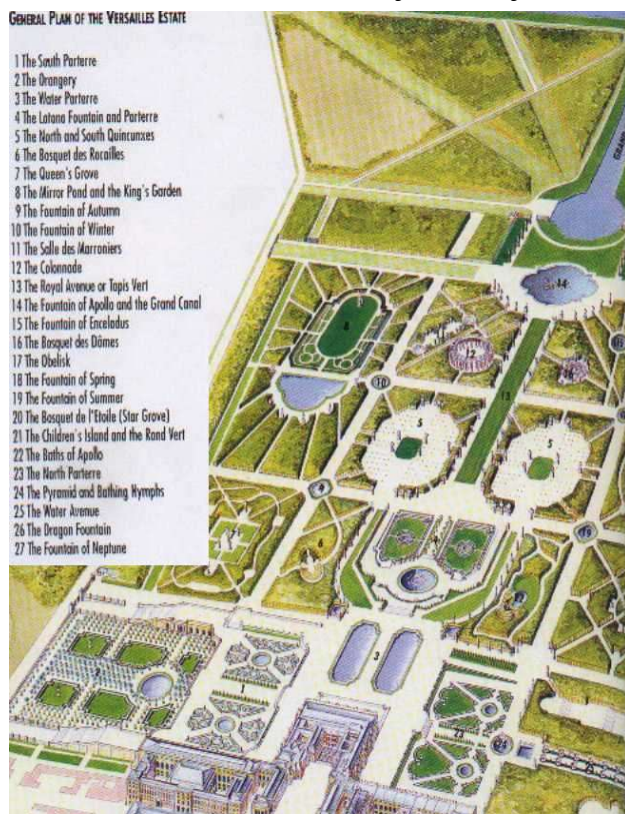
Ezzel szemben Japánban olyan kertforma alakult ki, amely nem egy funkcionális aspektusnak, hanem inkább vallási ideológiának felel meg. A zen-kert. Itt minden növény és természeti forma szimbólumjelentéssel bír ilyen pl.: a víz, ami az istenek helyét szimbolizálja vagy a kövek különböző állatok szimbólumai. Ugyan itt alakultak ki az első tájkertek is⁹. Tájkert alatt olyan tudatosan épített kerteket értünk, amelyek a természetet minél hűbben igyekeznek visszaadni. A tájkert az öt

körülvevő környezetbe próbál beleilleszkedni.

Ezeket túl még egy érdekesség fejlődött ki Japánban az edénykert. Bizonyára helyhiányból alakult ki. A japánok már Kr. e. II sz. óta tradícióként ápolják ezeket, a fák nevelését a mai napig. A bonsai annyit jelent hogy a táj az edényben. A bonsai számít az első szobanövénynek is. Ezzel az ember a tájat, természetet először függetleníti teljesen a helytől és tesz egy immobilnak számító élőlényt mobilá. Bonsai-nak leginkább az azalea és szilfa ázsiai fajtáit alkalmazzák de, juhar és erdei fenyőket is használnak erre a célra¹⁰. A növények formái is szigorúan a zen tanítása szerint vannak kialakítva és elsősorban a természet használható leképezését fejezi ki, hiszen a természet harmóniáját kívánják visszaadni. A bonsai fák több száz évig is élnek

megfelelő gondozás mellett, ezért is lehetnek nagyon értékesek. Itt is egy vallást tükröző ill. presztízserővel felruházott növényről van szó.

Ha a történelemben tovább haladunk a következő fontos állomás a növényzet és ember kapcsolatában a reneszánsz és a barokk kor. Ebben a korban épültek Európa szerte a máig legismertebb kertek és parkok. Legismertebb példái főként Franciaországban, Németországban, Itáliában és Angliában találjuk¹¹. Tudatosan épített kertek, a természet formáinak ellenében komponált rendszerek, tudatosan idomulva a város közlekedési szerkezetéhez. A reneszánsz növényzetét a keletről származó rózsza, a barokk növényzetét a pinea, buxus, mediterrán sövény növényzet jellemzi. Az alábbi növények igen alkalmasak különféle szórakoztató terek kialakítására, pld. a híres, arab előképre visszatekintő labirintusok kiképzésére. Fontos megemlíteni a városi főtereket is, melynek közepén obligát

szökőkút és körülötte - az éghajlatnak megfelelően- vagy kaspókban, vagy kővázakban volt található a korszak virágos növényzete Északon inkább a hideget tűrő gumós növények, délen és a mediterrán országokban liliomfélék jellemzőek. A reneszánszban még érvényesül a növényzet természetes formája. A növényzetre még nincsen ráerőltetve az emberi akarat, annak ellenére, hogy itt is tudatosan épített kertekről van szó. Kertművészeti csúcs, az emberi kontroll magiskolája a barokkban teljeseedik ki. Ennek legismertebb példája a versailles-i kastély kertje.

A kertnek már nem a természetet imitáló funkciója van. Itt leginkább az emberi tudatosság, és természet ellenében a természet formálása nyilvánul meg a növények elrendezésében és főleg formáiban. Mindkettőt geometriai formák jellemzik. A kertet utak és sövények határolják elszórtan tavak és szobrok is találhatóak, amelyek reprezentatív funkciót töltenek be. Az egész kert alapvetően a szimmetriának van alávetve és az egész kert az uralkodóra fókuszál. Az uralkodó személye áthatja a kert struktúráját és funkcióját is. A kertrendezésben az uralkodás tükröződik vissza, ahogyan az ember aláveti a természeti formákat, elidegeníti, és újra értelmezi.

Ezzel ellentétben a klasszicizmus tájkertjei a természet újbóli elismerése és áhítatát fejezi ki. A kertnek ez formája már csak annyiban hasonlít elődeire, hogy itt is még meg található a tudatos építés. A geometriai formák a mesterséges növényi alakzatok már nem tartoznak ehhez a felfogáshoz. A tájkertek - mint a japánoknál is - arra törekednek, hogy a természetbe átmenet nélkül beépüljenek és egy természetes képet adjanak vissza. A tájépítészet Európában a 18. sz.-ban vált elterjedté elsősorban Angliában és Németországban. A klasszicista tájkerthez közel áll a romantika romkultusza is, mely a tájat a maga kuszaságában, természetes váltakozóságában kezeli (tükörként a természetes tájnak valósítja meg a saját rom- tájkertjét.). Elvagyódás a vezérmotívum- legyen az Elysium, vagy a Sturm und Drang halálpátosza-ami mindent áthat. A klasszicizmusban létesült parkok és kertek már botanikai ismeretek révén jöttek létre. A megismert növényeket természeti körülményeknek megfelelően építették a környezetbe, ezzel természet közelivé téve az épített környezetet. Ezekből a tájkertekből alakultak ki nem sokkal rá a városi parkok is. A görög kultúrához hasonlóan ezek a városi parkok adják a mai városoknak is a nyilvános tereinek a zömét. Ezen túl ma a városban a parkok nem csak esztétikai reprezentatív vagy szórakoztató funkciót töltenek be, hanem klimatizálót is. Természetesen a mai városainkban nem csak tájjellegű parkokat találunk, gondoljunk csak Budapestre. Itt is rengeteg olyan park létesítménnyel találkozunk nap, mint nap, amelyek nem a növények természetes környezetének megfelelően jönnek létre. Ilyen például a Westenden kialakított tető kert de, ide sorolható a millenáris park is, amely inkább egy tematikus park ihletét kelti. Ez a két példa csak a legfeltűnőbbek közül való, pedig ha a városban sétálunk gyakran olyan növényládák mellett megyünk el, amelyekben nem is honos növények vannak ültetve. Ez is mutatja milyen presztízsértékkel bírnak még ma is a növények egy ilyen „természetellenes” környezetben mint a város.

Számtalan olyan növénnyel találkozhatunk közvetlen környezetünkben és a történelem során, amelynek erős szimbolikus erőt tulajdonítunk. Ezeket próbáltam egy rövid áttekintésben bemutatni. Úgy gondolom, hogy az itt bemutatott növényeket 3 fő szimbolikai csoportra lehet osztani:

1. Vallási szimbólumok (keresztény ikonográfia-liliom, bonsai fák)
2. Nemzeti, szimbólumok (német tölgy, orosz búza, kanadai juhar, holland tulipán - de ide sorolható a paradicsom is)
3. Társadalmi mozgalmi, közösségi erőt kifejező szimbólumok (piros szegfű-munkásosztály jele. Mezei margaréta –hippi mozgalom jele (Flower-power). Piros rózsa – 68-as reformerek jele)

Környezeti növényeink „helyzetbe hozása”, használata és különféle tartalmakkal való felruházása folyamatos kísérője az emberiség társadalmi formákba rendeződése óta. A fentebb felvilantott témák és modellek mögött mind súlyos és érzékenyen csoportosított tartalmak, cselekedetek és történelmi akaratok húzódnak meg, folyamatosan koncentrálnak a növényzet, mint része a kulturális megnyilvánulásnak, majd az újkorban a tudományos vizsgálódás egyik alapvető tárgyának. S bár az európai kultúrtörténetben nincsen istensége a növényzetnek, hanem a virág maga az istenség, Flóra, a tavasz istennője a növények békés szelleme és jellege kioldhatatlan maradt az emberiség történetében és társadalmi fejlődés viszonyában. Nem lett a növényekből harci eszköz, nem lett belőlük háborús okozat.

Felhasznált irodalom:

- ¹ Fleischer Tamás – Az Andrassy útról (különös tekintettel a tengelyek üzenete c. fejezet)
http://www.vki.hu/~tfleisch/PDF/pdf02/ANDRASSY-UTBAN-VAN_020411.pdf
(Letöltve: 2005. július 8.)
- ² wikipedia szabad lexikon Neolitikum, növénytermesztés címszó
<http://hu.wikipedia.org/wiki/Neolitikum> (Letöltve: 2005. június 25.)
- ³ wikipedia szabad lexikon Agrikultúra címszavak
<http://en.wikipedia.org/wiki/Agriculture#History>;
<http://de.wikipedia.org/wiki/Agrargeschichte> (Letöltve: 2005. június 25.)
- ⁴ wikipedia szabad lexikon Termékenyfelhold címszó
http://de.wikipedia.org/wiki/Fruchtbarer_Halbmond (Letöltve 2005. június 27.)
- ⁵ Garami Márta Óegyiptomi kertek
<http://www.kertpont.hu/index.php3?menu=cikk&cikkid=504&PHPSESSID=841d831a00d775e4911637714efc1c98> (Letöltve: 2005. június 26.)
- ⁶ Pallas nagy lexikon
<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/057/pc005726.html#10> (Letöltve: 2005. június 28.)
- ⁷ Garami Márta Óegyiptomi kertek
<http://www.kertpont.hu/index.php3?menu=cikk&cikkid=504> (Letöltve: 2005. június 26.)
- ⁸ wikipedia szabad lexikon Szerámiszi függőkertek címszó
http://en.wikipedia.org/wiki/Hanging_Gardens_of_Babylon; http://de.wikipedia.org/wiki/Hangende_Garten_der_Semiramis (Letöltve: 2005. június 27.)
- ⁹ wikipedia szabad lexikon Japán kert címszó
http://de.wikipedia.org/wiki/Japanischer_Garten (Letöltve: 2005. június 28.)
- ¹⁰ Japán kertek tervezése
<http://www.helpfulgardener.com/japanese/2003/design.html> (Letöltve: 2005. június 28.)
- ¹¹ wikipedia szabad lexikon Park címszavak
<http://de.wikipedia.org/wiki/Park> (Letöltve: 2005. június 27.)